

Tư tưởng Hồ Chí Minh về xây dựng đời sống văn hóa - giá trị lý luận tỏa sáng

NGUYỄN CẨM NHUNG*

Chủ tịch Hồ Chí Minh là kiến trúc sư trên lĩnh vực văn hóa, xây dựng đời sống văn hóa. Bên cạnh việc kế thừa truyền thống văn hóa của dân tộc và tiếp thu tinh hoa văn hóa nhân loại, Chủ tịch Hồ Chí Minh đã phát triển nền văn hóa Việt Nam lên một tầm cao mới, đóng góp và làm phong phú thêm nền văn hóa của các dân tộc trên thế giới. Công lao của Người với việc xây dựng và phát triển văn hóa, đặc biệt là xây dựng đời sống văn hóa mới là vô cùng to lớn, kết tinh hệ thống giá trị phổ quát, cần được nhận thức đúng và nghiên cứu chuyên sâu.

Quan điểm về xây dựng đời sống văn hóa của Chủ tịch Hồ Chí Minh

Từ lúc ra đi tìm đường cứu nước để giải phóng dân tộc, Hồ Chí Minh đã nghĩ đến một xã hội mới, một cuộc sống ấm no, tự do, hạnh phúc cho nhân dân. Muốn có cuộc sống mới đó, trước hết phải giành lại độc lập cho dân tộc, kế đó phải xây dựng đất nước vững mạnh cả về kinh tế, chính trị, xã hội và văn hóa. Người đã chỉ rõ: nhiệm vụ quan trọng nhất của chúng ta là phải xây dựng nền tảng vật chất của chủ nghĩa xã hội. Nhưng bên cạnh đó, đời sống tinh thần hay chính là đời sống văn hóa cũng được

Người quan tâm sâu sắc, tinh thần đó đã được thể hiện trong *Cương lĩnh xây dựng đất nước trong thời kỳ quá độ lên chủ nghĩa xã hội* (năm 1991) “xây dựng nền văn hóa mới, tạo ra một đời sống tinh thần cao đẹp, phong phú và đa dạng”.

Theo Hồ Chí Minh, muốn xây dựng đời sống văn hóa, nhiệm vụ quan trọng là phải xây dựng đời sống mới, lối sống mới, nếp sống mới, xây dựng đời sống văn hóa văn nghệ, giáo dục, đạo đức.

Về xây dựng *đời sống mới*, năm 1947, với bút danh Tân Sinh và nhân danh Ủy ban Trung ương vận động *Đời sống mới*, Hồ Chí Minh nêu

rõ: “Đời sống mới không phải là cái gì cũng bỏ hết, không phải cái gì cũng làm mới. Cái gì cũ mà xấu, thì phải bỏ. Thí dụ: ta phải bỏ tính lười biếng, tham lam. Cái gì cũ mà không xấu, nhưng phiền phức thì phải sửa đổi lại cho hợp lý. Thí dụ: cưới hỏi quá xa xỉ, ta giảm bớt đi. Cái gì cũ mà tốt, thì phải phát triển thêm. Thí dụ: ta phải tương thân, tương ái, tận trung với nước, tận hiếu với dân hơn trước. Cái gì mới mà hay, thì ta phải làm. Thí dụ: ăn ở cho hợp vệ sinh, làm việc cho ngăn nắp. Làm thế nào cho

* ThS, Trường Đại học Luật Hà Nội

đời sống của nhân dân ta vật chất được đầy đủ hơn, tinh thần được vui mạnh hơn. Đó là mục đích của đời sống mới". Hồ Chí Minh đưa ra một lý lẽ thật rõ ràng, đúng đắn: Bất kỳ ai muốn sống thì phải có bốn điều: ăn, mặc, ở, đi lại. Muốn có cơm ăn, áo mặc, nhà ở, đường đi thì mình phải làm việc. Từ trước tới giờ ta vẫn có làm, vẫn có cơm, áo, nhà ở, đường sá. Nhưng vì làm chưa hợp lý cho nên số đông dân ta ăn đói, mặc rách, nhà cửa chật hẹp, đường sá gập ghềnh. Đời sống mới không phải là những gì cao xa, cũng không phải khó khăn gì, chỉ sửa đổi những việc cần thiết, rất phổ thông trong đời sống của mọi người, tức là sửa đổi cách ăn, cách mặc, cách ở, cách đi lại, cách làm việc.

Với tác phong thiết thực và cụ thể, Hồ Chí Minh chỉ rõ một cách tỉ mỉ việc xây dựng đời sống mới ở trong một nhà, một làng, một trường học, đơn vị bộ đội hay công sở hoặc xưởng máy.

Đối với trong một nhà, đó là trên thuận, dưới hòa, mọi người sống với nhau vui vẻ, bình đẳng. Người viết "Phải trên thuận, dưới hòa, không thiên tư, thiên ái. Bỏ thói mẹ chồng hành hạ nàng dâu, dì ghẻ ghét bỏ con chồng"⁽¹⁾; ăn tiêu cũng phải có kế hoạch, cưới hỏi, giỗ tết tiết kiệm, ăn ở sạch sẽ, thân mật và sẵn

lòng giúp đỡ xóm giềng, gia đình hăng hái tham gia việc nước, ai ai cũng phải biết chữ. Bác kết luận: "Trong một nhà như thế thì nhất định phải đạt".

Để thực hành đời sống mới trong một làng, thì nhà giàu, nhà khá giúp nhà nghèo; người tốt, người vừa giúp người kém, người học thông giúp người học kém. Phải làm cho cả làng biết chữ, sống có đạo đức, có nghĩa, có tình và biết trách nhiệm của công dân, mọi người phải biết hi sinh lợi ích riêng cho lợi ích chung. Phải xây dựng và thực hành những thói quen và phong tục đẹp trong làng, kế thừa và phát huy những thuần phong mỹ tục của dân tộc. Loại bỏ những gì xấu còn tồn tại trong làng xã. Người nói "Về phong tục, phải cấm hẳn say sưa, cờ bạc, hút xách, bợm bãi, trộm cắp,... làm cho không có đánh chửi nhau,... Làm cho làng mình trở thành một làng "thuần phong mỹ tục"⁽²⁾.

Đối với bộ đội, phải có kỷ luật nghiêm, siêng năng luyện tập, hăng hái tăng gia sản xuất, tiết kiệm, xây dựng và gìn giữ tình quân dân gắn bó keo sơn "vì nhân dân quên mình, vì nhân dân hy sinh". Đối với cán bộ công sở, phải làm gương trong việc xây dựng và thực hiện đời sống mới, phải giữ đúng phẩm chất cần, kiệm, liêm, chính, phải công tâm, đức độ, vì

nhân dân phục vụ, trung thành với Tổ quốc, chống "lên mặt làm quan cách mạng".

Cũng năm 1947, với bút danh X.Y.Z, Hồ Chí Minh viết tác phẩm *Sửa đổi lối làm việc*. Đó là toàn bộ những chỉ dẫn về cách làm việc, về công tác cán bộ, về các căn bệnh cần phải chống, toát lên sự quyết tâm của Người trong việc xây dựng đời sống mới. Hồ Chí Minh đã nêu chi tiết cách xây dựng đời sống mới, đầu tiên làm cho mọi người ai ai cũng biết chữ, nhận thức được việc cần thiết phải xây dựng đời sống trong sạch, lành mạnh, hướng tới đời sống văn hóa.

Trước khi vào tiếp quản Thủ đô (tháng 10-1954), Người nhắc nhở bộ đội, công an, cán bộ phải giữ được những đức tính tốt của những năm kháng chiến. Khi về xuôi, nhất là về thành thị, sẽ có nhiều thứ quyến rũ mình như phở ngon, đồng hồ, bút máy, xe đạp... nếu không biết tiết kiệm thì sẽ tham ăn ngon, mua những thứ xa hoa. Nếu lương không đủ mua phải ăn cắp của nhà nước hoặc bị tiền mua chuộc... như vậy là "mất lập trường, sa vào tội lỗi. Cho nên bom đạn của địch không nguy hiểm bằng "đạn bạc đường", vì nó

(1), (2) Hồ Chí Minh: *Toàn tập*, Nxb. Chính trị quốc gia, Hà Nội, 2000, t. 5, tr. 100, 101

làm hại mình mà mình không biết. Muốn giữ vững nhân cách, tránh khỏi hủ hóa thì phải luôn thực hành bốn chữ mà Hồ Chí Minh thường nói đó là: cần, kiệm, liêm, chính.

Xây dựng đạo đức mới: Đạo đức là yếu tố quan trọng hàng đầu trong đời sống văn hóa. Con người sống có văn hóa chính là con người có đạo đức. Đạo đức là điểm trung tâm làm nền tảng cho sự phát triển bền lâu của văn hóa Việt Nam trong quá khứ, hiện tại và mãi mãi về sau. Tinh thần đạo đức của đời sống văn hóa đó là lối sống bao dung, trách nhiệm cộng đồng. Lối sống đó bắt nguồn từ truyền thống văn hóa Việt Nam từ tình thương con người, chủ nghĩa yêu nước và chủ nghĩa nhân đạo Việt Nam.

Hồ Chí Minh cho rằng, đạo đức cách mạng ảnh hưởng rất lớn đến sự nghiệp cải tạo xã hội chủ nghĩa, nhất là trong việc xây dựng đời sống văn hóa mới cho nhân dân. Đạo đức có tốt thì mới có những con người có văn hóa, không sa ngã trước giàu sang, không khuất phục trước uy lực, luôn chính trực. Đạo đức ảnh hưởng đến việc xây dựng thuần phong mỹ tục của dân tộc trong giai đoạn mới. Quan điểm này của Người đã trở thành công cụ cho toàn Đảng, toàn dân ta đi đúng theo những chuẩn mực của lối sống mới, đời sống mới xã hội chủ

nghĩa, tránh lối sống phi đạo đức, phi con người.

Xây dựng lối sống mới: Để xây dựng một đời sống văn hóa, theo Hồ Chí Minh, việc xây dựng lối sống mới là nhiệm vụ vô cùng quan trọng. Lối sống mới do Hồ Chí Minh xây dựng có sự tiếp thu, chọn lọc những chuẩn mực của lối sống xã hội chủ nghĩa, luôn giữ gìn và phát huy tinh thần yêu nước, yêu chủ nghĩa xã hội, tinh thần quốc tế vô sản, có đạo đức mới phù hợp với chủ nghĩa nhân đạo cộng sản chủ nghĩa, gắn liền với lòng vị tha và tình nhân loại. Đó là đạo đức của con người mới trong xã hội mới.

Con người văn hóa trong lối sống là phải có phong cách sống khiêm tốn, giản dị, chừng mực, điều độ, ngăn nắp, vệ sinh, yêu lao động, quý thời gian, ít ham muốn về vật chất, chức quyền, danh lợi. Trong quan hệ với nhân dân, bạn bè, đồng chí thì cởi mở, chân tình, ân cần, tế nhị, giàu lòng thương yêu, quý trọng con người, đối với mình thì nghiêm, ham cầu tiến bộ, đối với người thì khoan dung. Hồ Chí Minh viết:

“...mình hơn người thì chớ kiêu căng

Người hơn mình, thì chớ nịnh hót

Thấy của người thì chớ tham lam

Đối của mình thì chớ bủn xỉn”.⁽³⁾

Lối sống mới theo tư tưởng Hồ Chí Minh phải được biểu hiện trong lao động hằng ngày, trong hoạt động xã hội và đặc biệt trong sinh hoạt văn hóa tinh thần.

Xây dựng nếp sống mới: Hồ Chí Minh không nói xây dựng đời sống văn hóa một cách rõ ràng, nhưng từ những quan điểm của Người về xây dựng nền văn hóa mới Việt Nam, có thể hiểu: Muốn xây dựng đời sống văn hóa, phải xây dựng các mặt của đời sống con người sao cho thật sự văn minh, văn hóa, và xây dựng nếp sống văn hóa là một bộ phận không thể thiếu.

Nếp sống mới nghĩa là nếp sống văn hóa, nếp sống văn minh, đó là quá trình làm cho lối sống mới trở thành thói quen, phong tục tập quán trở nên tốt đẹp, kế thừa và phát triển những thuần phong mỹ tục lâu đời của dân tộc.

Theo Hồ Chí Minh, muốn xây dựng một xã hội mới với nếp sống văn minh và tốt đẹp thì phải tiêu diệt những thói hư, tật xấu của xã hội cũ, của nếp sống lạc hậu còn sót lại, đồng thời, phải bồi dưỡng con người xã hội chủ nghĩa, biết kế thừa và phát triển những đức tính tốt đẹp của tổ tiên để lại, đó là yêu nước, yêu lao động, thương yêu đùm bọc

(3) Hồ Chí Minh: *Toàn tập, Sđd*, t. 5, tr. 99

lẫn nhau, đoàn kết trong lao động và chiến đấu...

Người nói “Học cái tốt thì khó, ví như người ta leo núi, phải vất vả, khó nhọc mới lên đến đỉnh. Học cái xấu thì dễ, như ở trên đỉnh núi trượt chân một cái là nhào xuống vực sâu”⁽⁴⁾. Vì vậy, khi xây dựng nếp sống mới phải lấy gương người tốt, việc tốt trong quần chúng nhân dân và cán bộ, đảng viên để giáo dục lẫn nhau. Một nếp sống mới lành mạnh, văn hóa là một nếp sống mà trong đó con người biết ý thức và giá trị của mình trong xã hội, trong lao động và các mối quan hệ phải thể hiện nét đẹp của truyền thống văn hóa dân tộc, khắc phục, sửa đổi, gạt bỏ những cái xấu ra khỏi đời sống.

Đời sống văn hóa, văn nghệ: Thực tiễn đời sống nhân dân rất phong phú, bao gồm thực tiễn lao động sản xuất, chiến đấu, sinh hoạt và xây dựng đời sống mới. Khi nói đến xây dựng đời sống mới, là nói đến việc xây dựng một đời sống văn hóa tinh thần phong phú, phục vụ nhân dân và hòa hợp với nhân dân, sao cho mọi tầng lớp nhân dân đều được thưởng thức văn hóa, văn nghệ, những tác phẩm nghệ thuật hay, có sức sáng tạo và có tính giáo dục truyền thống yêu nước, giá trị nhân văn cao cả.

Hồ Chí Minh luôn chú trọng đến việc gìn giữ và phát huy những giá trị văn hóa nghệ thuật truyền thống. Người quan niệm, dù xây dựng đời sống mới, vẫn phải giữ được bản sắc văn hóa truyền thống vun đúc những giá trị ấy trong đời sống tinh thần “Những câu tục ngữ, những câu vè, ca dao rất hay là những sáng tác của quần chúng... Những sáng tác ấy là những hòn ngọc quý”⁽⁵⁾.

Xây dựng đời sống văn hóa tiên tiến, giữ vững bản sắc văn hóa dân tộc là vấn đề sống còn của mỗi quốc gia, là vấn đề tồn tại hay không tồn tại của dân tộc. Vì vậy, xây dựng đời sống văn hóa mới phải trên cơ sở phát huy bản sắc văn hóa dân tộc Việt Nam. Xây dựng đời sống văn hóa tiên tiến, mang tính thời đại phải kế thừa, bảo lưu và khai thác truyền thống đạo đức, tập quán, tôn sư trọng đạo, tình nghĩa đồng bào, đồng chí, lòng tự tôn, tự hào dân tộc. Đồng thời chặn đứng tâm lý sùng bái vật chất, coi trọng đồng tiền, coi rẻ tình làng nghĩa xóm, hạ thấp những chuẩn mực giá trị truyền thống để nảy sinh trong cơ chế thị trường; loại bỏ những hủ tục lạc hậu của xã hội cũ để lại, những tư tưởng địa phương chủ nghĩa, óc bè phái, óc hẹp hòi, thói vô kỷ luật...

Một số giá trị lý luận và thực tiễn

Hồ Chí Minh không chỉ là anh hùng dân tộc, là lãnh tụ vĩ đại của dân tộc Việt Nam, mà còn là một danh nhân văn hóa lớn của thời đại. Trong tư tưởng văn hóa của Người có sự kết hợp nhuần nhuyễn tinh thần văn hóa phương Đông và phương Tây, văn hóa dân tộc và văn hóa quốc tế.

Tư tưởng văn hóa và xây dựng đời sống văn hóa của Hồ Chí Minh là một di sản vô giá, mang những giá trị vĩnh cửu, mà Người để lại cho dân tộc Việt Nam. Những tư tưởng ấy không chỉ nằm trong những bài nói, bài viết, những tác phẩm của Người, mà còn nằm trong toàn bộ hoạt động thực tiễn, trong chính cuộc sống, lối sống và nếp sống của Hồ Chí Minh. Ở Người toát lên sự hồn hậu, giản dị, những chuẩn mực đạo lý mới, tự mình thực hiện và phổ cập, vận động mọi người thực hiện. Hồ Chí Minh là tấm gương sáng nhất, đẹp nhất trong việc xây dựng lối sống văn hóa, đời sống văn minh. Chính vì vậy mà UNESCO đã nhận định: Những tư tưởng của Hồ Chí Minh là hiện thân của những khát vọng của các dân tộc trong việc khẳng định bản

(4) Hồ Chí Minh: *Toàn tập, Sđd*, t. 7, tr. 346

(5) Hồ Chí Minh: *Toàn tập, Sđd*, t. 9, tr. 250

sắc dân tộc mình và tiêu biểu cho việc thúc đẩy sự hiểu biết lẫn nhau. Cũng vì tinh thần ấy, có người đã đánh giá Hồ Chí Minh không chỉ thuộc về dân tộc Việt Nam, mà đã trở thành “tài sản của nhân loại”.

Tư tưởng văn hóa Hồ Chí Minh trong xây dựng đời sống văn hóa nổi bật và đặc sắc nhất chính là sự kết hợp giữa truyền thống và hiện đại, trên cơ sở chủ nghĩa nhân đạo, nhân văn và yêu thương con người.

Đến với văn hóa Hồ Chí Minh, mỗi người đều cảm thấy gần gũi, nhưng lại rất văn minh, rất mới mẻ. Gần gũi vì không xa rời truyền thống ngàn năm của dân tộc. Tất cả những đức tính quý báu của ông cha ta như: yêu nước, yêu thương con người, kính trên nhường dưới, tôn sư trọng đạo... phải luôn có trong tâm thức, trong lối suy nghĩ, trong cuộc sống hàng ngày của mỗi người. Nhưng hiện đại, vì văn hóa của Hồ Chí Minh vẫn bắt kịp thời đại, cùng với văn minh của nhân loại thì Người muốn xây dựng một nền văn hóa mới, đời sống văn hóa mới, tất cả vì con người, hạnh phúc cho con người, vì sự hoàn thiện con người.

Tư tưởng xây dựng đời sống văn hóa của Hồ Chí Minh luôn chan chứa tinh thần nhân văn, vì con người, bắt

đầu ở mỗi con người, với những người thân trong gia đình, những người gần gũi trong làng xã, phố phường, tập thể. Hồ Chí Minh nhận thức sâu sắc văn hóa là do con người sáng tạo ra, văn hóa cũng vì con người, nếu con người xây dựng được một đời sống văn hóa, văn minh, đó cũng chính là sản phẩm mà con người được hưởng thụ. Tinh thần nhân văn Hồ Chí Minh thực sự được đưa vào cuộc sống hàng ngày, rất bình dị, rất mộc mạc, rất “văn hóa”.

Tư tưởng của Hồ Chí Minh về văn hóa không những có giá trị lý luận sâu sắc mà còn có ý nghĩa thực tiễn trực tiếp, là kim chỉ nam trong công cuộc xây dựng đời sống mới, xây dựng chủ nghĩa xã hội ở nước ta hiện nay.

Trong tác phẩm *Đời sống mới*, Người đã chỉ ra vấn đề cải tạo cái cũ, xây dựng cái mới, tư tưởng đổi mới mối quan hệ giữa truyền thống và hiện đại trong đời sống văn hóa. Người luôn nhắc nhở, xây dựng đời sống văn hóa trước hết phải mở mang dân trí, giáo dục đạo đức công dân; xây dựng đời sống mới, xây dựng nếp sống mới không phải cái gì cũng bỏ hết, chỉ nên bỏ những cái xấu, cái lỗi thời, những cái cũ mà tốt, mà hay thì phải làm cho nó hay hơn, tốt hơn, phát triển lên nữa... Chỉ dẫn này là điểm

tựa cho nhận thức cũng như hành động của chúng ta trong điều kiện hiện nay, khi xây dựng đời sống mới phải biết chọn lọc những điều hay, điều tốt từ truyền thống, loại bỏ những cái dở, thói hư, tật xấu, tệ nạn. Tư tưởng xây dựng văn hóa từ trong nhà, ngoài làng, trong công sở, trong trường học, đức tính của người lãnh đạo “cần, kiệm, liêm, chính”, xây dựng con người với nếp sống lành mạnh, bình đẳng nam nữ... của Người có giá trị giáo dục rất lớn trong điều kiện phát triển của kinh tế thị trường, hội nhập quốc tế sâu rộng của nước ta hiện nay. Quan niệm, những tư tưởng của Hồ Chí Minh, vẫn là những chỉ đạo sâu sắc, vẫn mang những ý nghĩa thực tiễn to lớn cho chúng ta học tập và áp dụng.

Phát triển quan điểm văn hóa là sự nghiệp của toàn dân, trong suốt cuộc đời mình, Hồ Chí Minh thường xuyên cổ vũ một cách kiên trì, đầy sáng tạo cho việc xây dựng “đời sống mới” với nếp sống mới, đạo đức mới, thuần phong mỹ tục mới... Xây dựng đời sống văn hóa mới cũng chính là một cuộc cách mạng văn hóa. Đó cũng là cuộc cách mạng khó khăn, trường kì, cuộc cách mạng thay đổi những thói quen, phong tục cũ... Nhưng với sự đồng lòng của nhân dân, chắc chắn nhiệm vụ đó sẽ thành công ■